

עלייה ו': בריחת חיילים יהודים מ"צבא אנדרס"
בארץ-ישראל, 1942-1943*

מאת
דב לוין

לזכרו של גרשון ריבלין

לאחר תבוסתה של פולין בתחילת מלחמת העולם השנייה וחלוקתה בין גרמניה הנאצית ובין ברית-המועצות, נאסרו והוגלו לפנים רוסיה ולאזוריה הנידחים למעלה ממיליון חיילים ואזרחי פולין לשעבר, כשליש מהם יהודים. רובם נכלאו במחנות והועבדו בפרך. בקיץ 1941, בעקבות פלישתם של הנאצים לברית-המועצות, חל פיוס זמני בין הממשלה הגולה של פולין בלונדון ובין הסובייטים ונחתמו ביניהם הסכמים, שעל פיהם שוחררו מיד אזרחי פולין שעדיין שרדו במחנות וגויסו לצבא פולני אוטונומי שהוקם בתוך ברית-המועצות והיה אמור להצטרף בכוא היום למלחמה נגד גרמניה הנאצית. בראש הצבא הזה הועמד קצין פולני ותיק, הגנרל ולדיסלב אנדרס (W. Anders), ששמו נקשר לפני המלחמה עם התנועה הלאומית-הדמוקרטית (N.D.), תנועה שהיתה נגועה באנטישמיות. מטהו הראשי הוקם בעיירה בוזולוק (Buzuluk). בסוף שנת 1941 כבר מנה הצבא כ-34,000 חיילים במסגרת שתי דיוויזיות חי"ר (מס' 5 ומס' 6), ויחידות נוספות, ומדי יום הוסיפו להגיע אל מחנות הקלט מאות איש מכל קצווי ברית-המועצות. בתחילת 1942 הועבר כל הצבא הזה, (שכינתיים הכפיל כמעט את גודלו) לרפובליקות הסובייטיות האזובקית והקירגיזית שבאסיה התיכונה. ניגודי אינטרסים בין הסובייטים ובין הפולנים בעניין גבולותיה של פולין בעתיד ובעיות הספקה בהווה, וכן היריבות בין גנרל אנדרס ובין הממשלה הגולה בלונדון הביאו לפינוי מוסכם של הצבא הפולני מברית-המועצות אל אזורי המזרח הקרוב שהיו בשליטת הבריטים. עם החיילים הורשו לצאת גם בני משפחותיהם ואזרחים אחרים, שמסיבות אישיות, פוליטיות

* רוב הראיונות לצורך כתיבת מאמר זה נערכו ע"י מר שלמה סנה ועל כך נתונה לו תודתי.

הכפופות לכם, ובפירוש להתרות בפזיזים וחמי המזג כי כעת לא יתכנו גילויי התגרות ביהודים, וגילויים אלה יגרמו לעונשים חמורים מצדי, בתור מעשים המביאים נזק לענייננו. וכאשר נהיה שוב בעלים בביתנו, לאחר שנזכה במערכה, נסדר את העניין היהודי, כפי שתדרוש זאת העצמאות הגדולה של מולדתנו והצדק האנושי.

מפקד הצבא הפולני ב"ססט"ר גנרל ו' אנדרס

בשעה שחלק ניכר מן החיילים הפולנים עברו אימוני נשק, נשלחו מאות יהודים לעבודה בקולחוזים ושכר עבודתם נוצל להשלמת דמי הכלכלה של היתר. היו גם לא מעט יהודים שרוכזו ביחידות מיוחדות לשירות בבסיסים. יחידה כזו, בהיקף של גדוד, מוקמה באוקטובר 1941 בבסיס קולטוביאנקה שבאוזובקיסטאן, וחייליה היהודים הועסקו בתנאים פיזיים קשים ביותר בהכנת מגורי חורף ליחידות הקרביות. באותו הזמן התנהלו גם שיחות גישוש בין עסקנים יהודים ובין גורמים פולנים במטרה לקשור את הבטליון בקולטוביאנקה עם פרויקט להקמת לגיון יהודי. נראה שמלכתחילה לא היה זה אלא רעיון נפל ובחורף זמן קצר דעך לגמרי.⁸ ועם זאת נמשך היחס הקשה כלפי היהודים והתעלולים האנטישמיים נעשו מעין שגרה.⁹

בעת פינוי החיילים והאזרחים מברית-המועצות לפרס ניכרה ההפליה כלפי היהודים בחריפות רבה. יש שחיילים יהודים הורדו בכוח מן הרכבות לנמל היציאה קראסנובורסק כדי להעלות במקומם פולנים.¹⁰ ליהודים, שנוחקו בשעתו ממשפחותיהם שבגיהנום הנאצי היה הפינוי לא רק הזדמנות מיוחדת וחד-פעמית להיחלץ מן המציאות הקודרת של בריית-המועצות אל העולם החופשי, אלא גם מקור של תקווה למצוא מישהו מבני המשפחה והקרובים. ברוב ייאושם פרצו אפוא כמה מהם את חגורת הזקיפים הפולנים ששמרו על האניות, ניסו לטפס עליהן וטבעו. היו שאיימו להתאבד אם לא ייכללו בפינוי. כמה יהודים פנו אל השלטונות הסובייטיים

8 על פרשת קולטוביאנקה ראה: ל' שטשעקאטש, געטא קולטוביאנקה. געשיכטע פון א פראַיעקט צו שאפן א יידישן לעגיאָן ביי דער פוילישער ארמיי אין סאוועט־רוסלאַנד, ניו־יורק, פריז, תל־אביב 1951; מארק קאהן, עדות מי"ז מס' 9, עמ' 12-18, והשווה עדותו כאיו"ש 03/2863. תיאורים על חיי יום־יום של היחידה הזאת שמנתה כ־1,200 חיילים יהודים, ראה למשל, ד' אישוני (אפלאויג), זכרונות, רמת-השרון תשמ"ח [להלן: אישוני], עמ' 72-73.

9 אחת העילות לביטויי הגנאי ולהתעללות היתה ה"האשמה" שטפלו על היהודים שלא גילו פטריוטיות בעת הפלישה הסובייטית בספטמבר 1939; "האשמה" אחרת היתה שהחיילים היהודים מסריחים מבצל, ולא פעם השתמשו במילה "ציבולה" (בצל) כמלה גרדפת ליהודים, אירנה פלדמן, עדות, מי"ז, עמ' 7. עדויות נוספות על מצוקת החיילים היהודים ראה: י' סחיש, אגדת אנדרס, ירושלים, 15 באוקטובר 1993.

10 כמה דוגמאות של התופעה הזאת, כפי שנכללו כדות מאותם ימים, מובאות אצל גוטמן, עמ' 210.

למעמדם של החיילים היהודים בצבאו. בפקודה הזאת קבע אנדרס במפורש, שהיהודים בצבא הם בעלי זכויות וחובות כשאר אזרחי פולין. כן דרש בתוקף מכל המפקדים "להיאבק באופן מוחלט נגד כל גילויי האנטישמיות הגזענית".⁶ נראה שהפקודה הזאת עוררה תדהמה ואף מורת־רוח בקרב פקודיו הפולנים, שכן שבועיים לאחר מכן הוציא פקודה נוספת, שהיתה מנוגדת לקודמת בתוכנה וברוחה, וזו לשונה:⁷

בוולוק, 30 בנובמבר 1941

לידי המפקדים כלבר, לפי הרשימה...

בקשר לפקודה מיום 14 בנובמבר בדבר שיתוף יהודים בצבאות פולין אשר ב"ס.ס.ו.ר. הנני לברר כדלהלן:

הפקודה הנ"ל מסבירה באופן מוחלט ורשמי את ה"אני מאמין" של מצביא הצבא הפולני בשאלה היהודית. אולם לא הייתי רוצה שהמפקדים יבינו אותי שלא כהוגן: אני מבין היטב את הסיבות של המהומות האנטישמיות בשורות הצבא: הן מהוות הד להתנהגות הבלתי־כנה ואויבת לעתים תכופות של יהודי מחוזות הספר הפולניים בתקופת התלאות שלנו בשנים 1939-1940. אינני מתפלא, אפוא, שחיילנו, הפטריוטים הנלהבים, מעמידים הפעם את השאלה הזאת בכל החריפות, כאשר הם חוששים כי ממשלחנו והצבא שלנו מתכווננים לעבור לסדר־היום על נסיונות־העבר.

מנקודת ראות זו הגנתנו על היהודים יכולה להיראות בעיניהם כמוזרה, בלתי־מוכנת ובלתי־צודקת מבחינה היסטורית. המדיניות הנוכחית שלנו, הקשורה קשר מהודק עד מאוד עם המדיניות האנגלית, נאלצת להתייחס בחיוב לשאלה היהודית, שהשפעתה בעולם האנגלו־סקסי ניכרת מאוד ובעלת משקל. החיילים כולם מוכרחים להבין ללא כל חנאי, כי טובת המדיניות שלנו דורשת לא לגרות את היהודים, כאשר אנטישמיות כעת יכולה לגרום לעניין הפולני תוצאות רעות עד למאוד.

הוראתי היא, אפוא, להסביר את עמדתנו באופן מתאים וזהיר ליחידות

6 לפי גוטמן, עמ' 198, המסתמך על תעודה מאוסף פריזנר, אי"ש, L. dz. 1730.

7 לפי הנוסח העברי שפורסם תחת הכותרת: הסתה אנטי־יהודית רשמית בצבא הפולני, אשנב, 28 ביוני 1943, עמ' 1. (נוסח מדויק יותר מובא אצל: S. Kot, *Listy z Rosji d Gen. Sikorskiego*, London 1982, p. 111). בשיחה עם נציגי יהדות פולין בתל־אביב טען אנדרס שמדובר במסמך מזויף והניח את דעתם כביכול. (דו"ח נציגות יהודי פולין, תל־אביב 1945, עמ' 137). אולם לנוכח פרעות הדמים בקילצ'ה ובמקומות אחרים בפולין של אחרי המלחמה, חזר אנשל רייס, ממנהיגי יהדות פולין בארץ והאשים את גנרל אנדרס שבכך מילא את הבטחתו לאנשי מפקדתו — לשים קץ לקיומם של היהודים בפולין. (גנרל אנדרס שומר הבטחתו, דבר, 3 באוקטובר 1946).

נותר הדבר בדרך כלל בגדר משאלת-לב. חוץ מיהודים מעטים שהסתלקו מן הצבא ביזמתם, עדיין לא בשלו, כנראה, התנאים למעורבותם של מוסדות היישוב בעניין הזה. באותם ימים (קיץ וסתיו 1942) עמד הצבא הגרמני בפיקודו של רומל כמעט בשערי הארץ, והיישוב הכריז על גיוס חירום של כל בני 17–45. חייל יהודי ששירת אז באחד ממחנותיו של צבא אנדרס בדרום הארץ, פנה ביזמנתו אל גורמים שונים ביישוב, ובכלל זה אל ראש עיריית תל-אביב, והציע שיעבור עם חבריו מן הצבא הפולני ל"הגנה", ונענה ש"הדבר לא ייתכן, שכן זה עלול לגרום צרות".¹⁹ גם מזכירי קיבוצים השיבו תשובות דומות ליזמות כאלה.

על תגובתו של אחד מהם – מאיר, מזכיר קבוצת שילר שמוצאו מן העיירה בלז בפולין – מסופר בעדותו של חייל לשעבר שברח עם חברו לנשק (גם הוא מן העיירה בלז) מצבא אנדרס והגיעו אל חדר האוכל של הקבוצה בזמן ארוחת הצהריים. המזכיר לא הזמיןם לאכול; אלא דיבר אתם קשות, ובין היתר אמר להם את הדברים האלה: "... איך נוטשים צבא בימים כאלה? ... אתם טוענים שהם אנטישמים. כולם אנטישמים! אתם חושבים שהצבא הבריטי הם אניני נפש? גם הם אנטישמים. והרי מתנהלת מלחמה, איפה תילחמו? ... אם כבר הייתם בצבא הפולני, לא הייתם צריכים לעשות את הצעד הזה. אתם יודעים במה זה כרוך?". בשלב כלשהו התערבה אשתו של המזכיר (גם היא ילידת בלז) וביקשה את השניים להתלוות אליה החוצה, ובדרך הסכירה את פשר התנהגותו של בעלה כלפיהם: "מבקרים פה תכופות אנשי צבא פולנים, בעיקר קצינים. הם עלולים למסור לבריטים. זה עלול להביא נזק ... במצב כזה מוטב לא לשתף פעולה ולקלוט עריקים מן הצבא הפולני... אני אשתדל ככל הניתן לסייע לכם. אבל בינתיים אני מבקשת מכם – אל תסתובבו כאן במשק ... אנחנו לא רוצים להסתכן". היא הובילה אותם לצריף שנמצא מחוץ לתחום המשק, החליפה את מדיהם ב"סמרטוטים", ולאחר שלושה ימים ליוותה אותם אל תחנת האוטובוסים. לפי עצתה נסעו למשפחת בלזאים שגרו בהרצליה, אך מכיוון שלא נמצא להם מקום ללון בו, ואפילו לא בדיר העזים, שהרי "לא יכולים להשאיר את העז בחוץ", הופנו ללשכת העבודה במקום, ושם, כשיתוף עם הסוכנות, סודרה להם עבודה ומקום לינה.²⁰

לא רבים ערקו מצבא אנדרס באותם ימים. אפילו אותם חיילים שהחליטו עקרונית לערוק, דחו את המעשה כדי לא להקשות על מצבם של חבריהם בצבא וכן "מחשש שעריקתם תגרום נזק ליישוב בארץ, תזיק להם ולמדיניות שהיתה נקוטה בימים ההם".²¹

19 מירוב, עמ' 256.

20 שלום וינר (נורקו), עדות, מ"ז, עמ' 10–14. (בהשמטות)

21 י' כרמי, עלייה ו' – חיילי צבא אנדרס בארץ, בחוץ: כגתיכי העפלה והקליטה, תל-אביב 1992, עמ' 53 [להלן: כרמי]. ככל הנראה רווחת תופעה זו גם ביחידות אחרות של צבא אנדרס.

לעומת זאת החלה להסתמן באותו הזמן פעילות מאורגנת בעניין עזיבת הצבא בעירק, שבה עדיין חנו רוב היחידות של הצבא הפולני. באותם הימים כבר פעלה שם שלוחה של המוסד לעלייה ב' והעלתה בחשאי יהודים מעירק בסיועם של אנשי "סולל בונה", נהגי "אגד", ובעיקר חיילים של יחידות ארצישראליות בצבא הבריטי שטיפלו בקשר, עדכון מפות והובלת שיירות בין עירק לארץ-ישראל. השיירות נוצלו להעברת שליחים מן הארץ לעירק ולפרס, ובשובן הביאו עמן חיילים יהודים מצבא אנדרס וכן חברים של המחתרת החלוצית בבגדד. כמה מחיילי צבא אנדרס הוברחו לארץ בידי חיילי היחידות הארצישראליות שיצאו לחופשה בארץ. המוכרחים צוידו כמדים ותעודות (Pay Books) של הצבא הבריטי,²² ועל-יד הגבול בגשר נהריים ואשדות-יעקב נתקבלו בידי נציגי המוסד (כגון דוד נמרי ואחרים) ופוזרו במקומות יישוב שונים ברחבי הארץ. כאביב 1943, משהוצאו היחידות הארצישראליות מן האזור, הצטמצמו ממדי ההכרחה שהביא לארץ יותר ממאה איש, ובכללם חברים לשעבר בתנועות נוער ציוניות בפולין.²³

בקיץ וסתיו 1943, משנע צבא אנדרס לתניית ביניים בארץ גופא, נפתחו לחיילים היהודים אפשרויות בריחה יעילות מרובות יותר, וגברה נכונותם לברוח לאלתר, וקצתם אף החלו לתכנן את בריחתם מיד לאחר חציית הירדן. באותם הימים כבר חלפה סכנת הפלישה של רומל, אך גברה החרדה לגורל יהודי אירופה וכן הדאגה לכלל השרידים, ובכללם היהודים שבצבא אנדרס, וקרוביהם לחצו על המוסדות לסייע בקליטתם. ואכן המוסדות המרכזיים של היישוב החלו לדון כיצד להיערך לבריחה המונית של החיילים היהודים ולקליטתם. כדי לעודד את החיילים היהודים לברוח הציע ישראל כרמי, ראש "מרכז העלייה" בהסתדרות, שכל חייל בורח יקבל מן המוסדות תעודת-זהות עם שם עברי חדש, כגדים אזרחיים, דמי נסיעה ואש"ל ליומיים, ויועבר למקום קליטה לקיבוצים, למושבים או לקרובי משפחה בעיר. לאחר תקופת-מעבר ידונו עמו בדבר עתידו ואפשרות גיוסו לאחת היחידות הארצישראליות שבצבא הבריטי או להגנה ולנוטרות.²⁴ כמה מחברי הנהלת הסוכנות התנגדו לתכנית הזאת, ובכללם יצחק גרינבוים, שכשלב מסוים אף איים להתפטר.²⁵ המתנגדים טענו,

22 ראה עדויות, יעקב פונט, מ"ז, עמ' 2–9; ישראל כרמי, א', מ"ז, עמ' 5; השווה: כרמי, עמ' 54.
23 פרטים רבים על שיתוף הפעולה של נציגי המוסדות הארצישראלים בהברחת היהודים (מקומיים וחיילי אנדרס) מעירק לארץ ומאבקם במלשינים יהודים ואחרים מטעם סוכנויות הכולשת הפולנית והבריטית, ראה, י' גלבר, תולדות ההתנדבות ג, ירושלים תשמ"ג, עמ' 20–46.

24 כרמי, עמ' 55. והשווה, ישראל כרמי, עדות, א', מ"ז, עמ' 10.

25 על המשא-ומתן הכושל עם יצחק גרינבוים והסתיונותם של יתר חברי "הוועדה לאומי" בארץ לעידוד ההכרחה מצבא אנדרס ראה: כרמי, עמ' 58, והשווה: ישראל כרמי, עדות, א', מ"ז, עמ' 12, 22; פנחס רוזנגרטן, עדות, מ"ז, עמ' 11. בריאיון שנערך עם גרינבוים כמחצית הויכוח

כריחות רבות התכצעו בערכי חגים וכשבתות, כשיצאו החיילים לחופשה. הללו היו מגיעים בשעות הבוקר למרכז העלייה של ההסתדרות ורוכזו בחצר האחורית ובמקלטים שהוקמו בידי העירייה כדי להסתירם מפני המשטרה הצבאית. במרכז העלייה רשמו אותם, הנפיקו להם תעודות-זהות, סיפקו להם בגדים חדשים והסיעו אותם מיד באוטובוסים של "אגד" לקיבוצים שבעמק-הירדן, עמק-זרעאל ומקומות אחרים. המשטרה הצבאית הבריטית וקצינים פולנים שהיו מגיעים בדרך כלל "לאחר מעשה", לא מצאו דבר, שכן מדיהם של החיילים ויתר אביזרי הלבוש הצבאי הועברו מכאן עוד קודם לכן במשאית. במבצע אחד כזה שהתבצע בערב ראש-השנה תש"ד ברחו קרוב ל-500 חיילים וכמספר הזה בערב יום-כיפור. באותם ימים (אוקטובר 1943) הגיעה תנועת הבריחה על כל צורותיה לשיאה. לאחר מכן הצטמצמו ממדיה: בנובמבר ברחו 482 חיילים ובדצמבר — 192.³² לאחר מכן ברחו מעטים בלבד. בסך הכל הקיפה תנועת הבריחה מצבא אנדרס קרוב ל-3,000 איש, לרבות כמניין קצינים ולמעלה ממאה מש"קים.³³

כאמור נקלטו הבורחים זמנית בעיקר בהתיישבות העובדת, וכיחוד בקיבוצים. ואף-על-פי שהגיעו בחופזה ובלא התראה מספקת, קיבלו את פניהם וטיפלו בהם כפי שטיפלו בכל העולים הבלתי-לגליים. הופעתם של חיילי אנדרס וסיפוריהם עוררו בקיבוץ סקרנות עזה, אך גם רתיעה מפני פרטי הזוועה על טבח אחיהם תחת הכיבוש הנאצי. מקצת החברים ראו בהם אנשים מיוסרים ועצובים. ברוח זו, אך בשפה בוטה, מתארם סופר שהיה באותם הימים חבר קיבוץ:

... והיו להם שיני-זהב. והם חשפו שיניהם וביקשו לחייך — אך הם היו גלות. וצחוקם היה עגום וגלותי. דיבורם היה גלות. מסכנים היו. איש לא אהבם. איש לא חיבב אותם. הם עבדו בכניין וכחצירים ובכל עבודה קשה — ואתר חזרו לאוהל, לכדידות, לזיכרונות על סיביר וטהראן.³⁴

אף יוצאי התנועות החלוציות שהתחנכו על ערכי הקיבוץ ועל ההערכה הרכה לתפקיד שמילאה ברית-המועצות בכניין הסוציאליזם, לא מצאו תמיד שפה משותפת עם מדריכיהם וחבריהם לשעבר בתנועה. אמנם קיבלו אותם בחמימות ודאגו להם במסירות יתרה, אבל דחו בכעס את סיפוריהם וביקורתם על המשטר הסובייטי שחזו מבשרם. גם מחוץ לקיבוץ נקלעו הבאים לוויכוחים מרים על המשטר הסובייטי, שכן

32 ליאופולד כהן, עמ' 119.

33 אמדן זה מתבסס על המספר 2,895 (כולל 6 קצינים ו-6 מתנדבות) שמובא אצל ליאופולד כהן, עמ' 119, והמספר 2,972 שנוקב מקור פולני (טרלצקי, עמ' 166. אנדרס עצמו נוקב מבפר "עגול", — 3,000. ראה: אנדרס.

34 "מוסנזון, דרך גבר, תל-אביב תשי"ג, עמ' 11, והשווה: עדותו של אליהו שמירט.

רוב הציבור בארץ היה שטוף אהדה נלהבת לברית-המועצות הנאכקת בגבורה נגד הנאצים, ומקצתם ראו בדברי הלעז שלה באים נגד רוסיה ביטוי למצוקותם הנפשיות.³⁵

כמה חודשים לאחר שנקלטו במקומות השונים נדרשו יוצאי צבא אנדרס להתנדב לצבא הבריטי או לנוטרות. ואף-על-פי שמקצתם התגייסו בנפש חפצה, והיו אף מי שראו בכך אפשרות להגיע לאירופה ולחפש את קרוביהם בקרב שארית הפליטה, היו גם כאלה שלא ששו להתגייס. חייל אחד מצבא אנדרס, שהסתדר בעבודה בכפר-יהושע עם עוד 8 איש מיוצאי צבא אנדרס, זומן יום אחד, הוא וחבריו, למרכז הכפר להיפגש עם משלחת מן הסוכנות ובראשה קצין הבריגדה היהודית. וכך מספר האיש בזיכרונו:

.... הקצין היהודי, פונט שמו, אמר לנו שהוא נשלח לגייס אותנו לבריגדה היהודית הלוחמת בנאצים... אני הייתי בארץ כמה חודשים בלבד ורק התחלתי ליהנות מהחיים. כמה ימים לפני-כן, כשהייתי בחיפה, ראיתי בחורים ובחורות צעירים ובריאים יושבים בכל שעות היום והלילה בבתי-הקפה שעל הכרמל. אותם לא הכריחו להתגייס לצבא. אותנו, לאחר כל מה שעברנו, ביקשו לגייס לצבא הבריטי. אמרתי זאת לפונט והוא השיב, שקיבל פקודה להכניסנו למוניות, בין שנרצה ובין שלא נרצה, ואם לא תהיה לו בררה ישתמש בכוח. כמו-כן איים, שילשינו עלינו לפני הצבא הבריטי ולפני הצבא הפולני. התייעצנו בינינו והחלטנו, שאתרי כל מה שעברנו לא נסכים להתגייס מרצוננו... והוא הורה לאנשיו להכניסנו בכוח למוניות... כאן התערבו אנשי המזכירות של בכפר-יהושע והחליטו לטלפן לממונה בסוכנות בחיפה מר צוקרמן... ולספר לו מה שקורה... ויעצו לו להורות לפונט לעזוב... אבל פונט לא ויתר. הוא אמר לצוקרמן שמדובר כאן בבחורים גלותיים, פשוטים וגסים ואסור להיכנע להם. אך צוקרמן ציווה על פונט לעזוב את כפר-יהושע על אנשיו והמוניות שנשכרו... כשעזב פונט אמרו לנו אנשי הוועד של הכפר שנביא תעודת שחרור מן הסוכנות בחיפה או שנעזוב את כפר-יהושע מיד.³⁶

ואף-על-פי-כן התגייסו לבריגדה וליחידות אחרות בצבא הבריטי יותר מ-1,000 חיילים לשעבר מצבא אנדרס. 400-500 חיילים לשעבר התגייסו לנוטרות. רבים הצטרפו ל"הגנה" ופחות — לאצ"ל וללח"י. כ-1,000 איש סודרו בעזרת המוסדות והקרובים בעבודות בניין, חקלאות, נהגות ("מספרים ירוקים") וכדומה.³⁷ אחרים,

35 אליהו שמירט, עדות.

36 אישוני, עמ' 80-82 (בהשמטות).

37 ישראל כרמי, עדות, ב, מ"ז, עמ' 9-10, והשווה: כרמי, עמ' 60.

אחד מהם — לשעבר נציב בית"ר בפולין ולימים ראש ממשלת ישראל, מנחם בגין — הגיע לארץ עוד במאי 1942, והוצב כמתרגם במשרדי קצין העיר ירושלים. כשהוצע לו לערוק מן הצבא סירב וטען כי "עריק אף מצבא זר עריק הנהו ולא יכול לעמוד בראש מערכת לאומית". מנחם בגין שוחרר בסוף דצמבר 1943 כאחד מצוות של 4 חיילים יהודים, שהיו אמורים, על-פי עסקה בין הרוויזיוניסטים ובין הפולנים, להישלח לארצות-הברית כדי לנהל, בין היתר, תעמולה לטובת פולין. בינואר 1944 כבר היה מפקד אצ"ל במחתרת.⁴⁴ מכל הבחינות היה זה מקרה חריג: כל שאר החיילים שסירבו לערוק נותרו בצבא.

כשהועבר הקורפוס השני בראשית 1944 לאיטליה היו בו 850 חיילים וקצינים יהודים. בקרב על מונטה-קאסינו נפלו 28 מהם ו-62 נפצעו. 126 קיבלו אותות הצטיינות, ובכללם 6 חיילים שקיבלו את "צלב וירטוטי מיליטארי", הוא אות ההצטיינות הקרבי הגבוה ביותר בצבא הפולני.⁴⁵ לימים התהדר הגנרל אנדרס בנתונים האלה ואמר כי "מאז שנשרו יהודים משורות כמזרח התיכון לא נישנה יותר הדבר הזה. יהודים לחמו בגבורה בשדה הקרב וגם הצטיינו בעמדות אחרות".⁴⁶ בסוף 1944 מנה הקורפוס השני 838 יהודים, מהם 126 קצינים.⁴⁷ למעלה ממחציתם חזרו לארץ אחרי המלחמה.

תגובת הפולנים

עוד כשחנה צבא אנדרס בעירק נקטה המפקדה כמה צעדים כדי להתחקות אחר הברחת החיילים היהודים לארץ, ואף ביצעה כמה מאסרים, בייחוד לנוכח בריחתם ההמונית של החיילים בארץ. ואף-על-פי-כן פשטה השמועה שהמפקדה אינה נחושה כל-כך לחפש עריקים "אם משום ששמחה להיפטר מיהודים ואם משום

44 בעניין זה ראה למשל, ד' אנגל, התנועה הרביזיוניסטית וממשלת פולין הגולה, 1939–1945, הציונות י"א (חשמ"ו), עמ' 334–357. E. Silver, *Begin — A Biography*, London 1984, pp. 138–140. מנחם בגין עצמו אינו מאזכר פרשה זו בשני ספריו שבהם מופיעים פרקים על שירותו בצבא אנדרס והגעתו לארץ-ישראל.

45 ליאופולד כהן, עמ' 120; לפי מקור אחר נפלו 35 חיילים יהודים ונטמנו בחלקה מיוחדת בבית-הקברות הצבאי שבמונט-קאסינו.

46 קאמאנדיר לויבט העלדישקייט פון אידישע סאלדאטען אין דער פוילישער ארמיי, דער טאג (ניו יורק), גל' 10,937 (ט' בטבת תש"ה, 25 באפריל 1944).

47 ליאופולד כהן, עמ' 121.

שהבינה שטבעי הדבר שיהודים ירצו להישאר בארץ".⁴⁸ השמועות האלה נתחזקו בעקבות ההבנה שגילו המפקדים לנוכח בריחתם של פקודיהם. כשהגיע צבא אנדרס לארץ זימן אחד המפקדים את החיילים היהודים ביחירתו ואמר להם: "אנחנו יודעים שאתם רוצים לברוח. לא אכפת לי שאתם בורחים, אך דבר אחד אני מבקש מכם, אל תקחו אתכם נשק, שאם לא כן תביאו על עצמכם צרות!".⁴⁹

כשהגיעו ראשוני המפונים מצבא אנדרס לפרס (פאהלווי), ושמגברו השמועות שהצבא הזה יוצב בארץ-ישראל, על-כל-פנים לתקופת ביניים, חלה תמורה כלשהי ביחסם של החיילים הפולנים אל החבריהם לנשק היהודים. על התמורה הזאת מספר חייל אחד בעדותו:

... באו קצינים פולנים ואמרו לנו גלויות: "יהודים אתם על הסוס! נוסעים לארץ שלכם." אין לתאר את השמחה שהיתה בלבנו, אבל בידענו את הגורל המר בהרבה מקרים אחרים, עצרנו גם את השמחה... עברנו את הגבול של ארץ-ישראל — ואז התחיל היחס להשתנות בצורה גלויה וברורה. התחילו לדבר כמו עם ירודים ולהתעניין ביהודים, וגם אנחנו היהודים הרמנו את הראש קצת.⁵⁰

ואף-על-פי-כן לא בוטלו אמצעי הזהירות מחשש מפני השלטונות הבריטיים. אלה קיבלו מידע מדויק למדי על ההברחה המאורגנת מן הפיקוד הפולני, שמטעמים מדיניים ואחרים נטה להימנע עד כמה שאפשר מעימות עם היהודים בארצם. על סמך המידע הזה נעשו חיפושים בבתיהם של פעילי ההברחה וכמה מהם אף נאסרו. כמו כן נאסרו כמה חיילים שברחו. אך אלה ואלה שוחררו בצורות שונות, ובכלל זה גם "על-ידי כפיחת פולנים ואנגלים וקשירתם לעמודים".⁵¹ בפעולות החילוץ סייעו גם חברי ההגנה ששירתו בצבא הבריטי.

בעונת החגים של שנת תש"ד, בימי ההברחות ההמוניות של חיילי אנדרס, הקשו השלטונות את ידם. למעשה היו הדברים קשורים עם חידוש יחסם הקשוח של השלטונות כלפי ה"הגנה". הצבא והמשטרה הבריטית נתלו עתה בתירוץ רשמי של חיפוש אחר עריקים מצבא אנדרס כדי לבצע מבצעים לגילוי מחסני נשק בקיבוצים. למשל, חיפוש הנשק שנעשה בקבוצת חולדה כ-3 באוקטובר 1943 החל בחיפוש אחרי עריקים פולנים. במהלך המבצע רוכזו הגברים בחדר האוכל לזיהוי בפני יחידת

48 מירוב, עמ' 256.

49 שמוליק והדסה גרשוני, עדויות (ראה הערה 28), עמ' 7.

50 ד' קרון, עדות, מי"ז, עמ' 9.

51 עדותו של ישראל כרמי כארכיון ההגנה, חטיבה 80, חיק 2, עמ' 1, עמ' 2, והשווה: עדותו במי"ז, ע', עמ' 24; כרמי, עמ' 60.

